13

સ્વતંત્ર ભારત

રાજ્યોની રચના અને પુનર્રચના :

ભારત આઝાદ થયું અને દેશી રાજ્યોનું એકીકરણ થયું. આપણે એકતંત્રી નહિ પણ સંઘીય વ્યવસ્થા સ્વીકારી એટલે સંઘના ઘટકો એવાં રાજ્યોની રચના કરવાનો પ્રશ્ન ઊભો થયો. અગાઉનાં બ્રિટિશ પ્રાંતો અને દેશી રાજ્યોના એકીકરણ થકી ઊભા થયેલા એકમોનું શરૂઆતમાં અ, બ, ક અને ડ એમ ચાર વર્ગોમાં વિભાજન કરવામાં આવ્યું.

આ ચારેય પ્રકારનાં રાજ્યોનો દરજ્જો એકસરખો ન હતો. જો કે એ સૌ ભારતીય સંઘના અભિન્ન ભાગ હતાં. ઈ.સ. 1950માં જ્યારે બંધારણનો અમલ શરૂ થયો, ત્યારે ભારત આ ચાર પ્રકારનાં રાજ્યોનો બનેલો સંઘ હતો. આ એક કામચલાઉ વ્યવસ્થા હતી. 'અ' પ્રકારના મદ્રાસ રાજ્યમાંથી તેલુગુભાષી પ્રદેશનું અલગ રાજ્ય - આંધ્રપ્રદેશ રચવા તેલુગુભાષી લોકોએ ઉગ્ર આંદોલન કર્યું. આ ઉગ્ર આંદોલનના કારણે કેન્દ્ર સરકારને તેમની માંગણી સ્વીકારવી પડી. પહેલી ઑક્ટોબર, 1953ના રોજ અલગ રાજ્ય આંધ્રપ્રદેશની રચના કરવામાં આવી. ત્યાર પછી ભાષાના ધોરણે રાજ્યોની રચના કરવાની માંગણી સમગ્ર દેશમાં ઊઠી.

આટલું જાણો

1920ના દસકામાં ભારતીય રાષ્ટ્રીય મહાસભાએ કહ્યું હતું કે ભારતદેશ આઝાદ થશે, એટલે દરેક મોટા ભાષાકીય વિસ્તારને પોતાનું અલગ રાજ્ય હશે. આઝાદી પછી મહાસભાએ આ કાર્ય પૂરું કરવા માટે કોઈ પગલાં ન લીધાં, કારણકે ભારત ધર્મના આધારે વિભાજિત થઈ ચૂક્યો હતો. આઝાદી એક રાષ્ટ્રને નહીં, પરંતુ બે રાષ્ટ્રોને મળી હતી. દેશના ભાગલાના ફળ સ્વરૂપે હિંદુ-મુસ્લિમ વચ્ચે થયેલી હિંસામાં 10 લાખથી વધુ લોકો મૃત્યુ પામ્યા હતા. એટલે એ ચિંતા સ્વાભાવિક હતી કે શું આપણો દેશ ભાષાના આધારે આ રીતના બીજા ભાગલા સહન કરી શકશે ?

કેન્દ્ર સરકારે રાજ્યોની પુનર્રચનાનો અભ્યાસ કરી, જરૂરી ભલામણો કરવા 'રાજ્ય પુનર્રચનાપંચ'ની નિમણૂક કરી ભારતની સર્વોચ્ચ અદાલતના પૂર્વ ન્યાયમૂર્તિ ફઝલઅલીને અધ્યક્ષપદે નીમવામાં આવ્યા. આ પંચનો અહેવાલ મળ્યા પછી સંસદમાં રાજ્યોની પુનર્રચના કરતો ખરડો પસાર થયો. પહેલી નવેમ્બર, 1956થી તેનો અમલ કરવામાં આવ્યો.

પ્રવૃત્તિ

ભારતનાં હાલનાં રાજ્યો અને તેમની ભાષાઓની યાદી તૈયાર કરો.

ચાર પ્રકારનાં રાજ્યો રદ કરીને ચૌદ રાજ્યો અને છ જેટલા કેન્દ્રશાસિત વિસ્તારોમાં રાજ્યોની પુનર્રચના કરવામાં આવી. આ ચૌદ રાજ્યો પૈકી મોટા ભાગનાં રાજ્યોની રચના ભાષાના ધોરણે થઈ હતી. પણ એમાં પંજાબ અને બૉમ્બે અપવાદ હતો. બૉમ્બે પ્રાંતમાં મરાઠી અને ગુજરાતી એમ બેભાષી વિસ્તારોનો સમાવેશ કરવામાં આવ્યો હતો. એની સામે ગુજરાત અને મહારાષ્ટ્રમાં ભાષાને ધોરણે રાજ્યોની રચના કરવા માટેનું ઉગ્ર આંદોલન શરૂ થયું.

મહાગુજરાત ચળવળ :

સંસદમાં દ્વિભાષી રાજ્યનો ઠરાવ સ્વીકારાયો, તે જ દિવસે અમદાવાદના લૉ કૉલેજના વિદ્યાર્થીઓની સભામાં પગલાં સમિતિની રચના કરવામાં આવી. વિદ્યાર્થીઓએ સ્વયંભૂ દેખાવો શરૂ કર્યા, જે ઘટનાએ આંદોલનને ધીમે-ધીમે ઉગ્ર બનાવ્યું.

મહાગુજરાત ચળવળના રાહબર ઈન્દુલાલ યાજ્ઞિક :

મહાગુજરાતની આ ચળવળ ધીમે-ધીમે હિંસક બની. તોફાનો તથા ગોળીબારોથી લોકમત વધુ ઉશ્કેરાયો. આ આંદોલનને ઈન્દુલાલ યાજ્ઞિક, જયંતી દલાલ, બ્રહ્મકુમાર ભટ્ટ વગેરે નેતાઓનું માર્ગદર્શન મળ્યું. આ આંદોલન લોકઆંદોલન બન્યું અને સમગ્ર ગુજરાતમાં પ્રસર્યું.

ઈન્દુલાલ યાજ્ઞિકની આગેવાની હેઠળ મહાગુજરાત માટે ચળવળ કરનાર બધા રાજકીય પક્ષોએ સપ્ટેમ્બર, 1956માં 'મહાગુજરાત જનતા પરિષદ'ની સ્થાપના કરી. ગુજરાતના અલગ રાજ્ય માટેની ચળવળ આ પરિષદે ચાલુ રાખી. લોકો રાષ્ટ્રીય નેતાઓની સભા વખતે જાતે બંધ પાળીને તેનો બહિષ્કાર કરતા. ઈન્દુલાલ યાજ્ઞિકને સાંભળવા લોકો ઊમટી પડતા હતા. આ રીતે લડત ઉગ્ર બનતી ગઈ. ઈન્દુલાલ યાજ્ઞિક 'જનતાના ચાચા' બન્યા.

13.1 ઈન્દુલાલ યાજ્ઞિક : ગુજરાતની અસ્મિતાના સ્વપ્નદૃષ્ટા

ગુજરાત રાજ્યની સ્થાપના :

ઉગ્ર ચળવળના પરિણામે સંસદે 1960ના મુંબઈના દ્વિભાષી રાજ્યનું વિભાજન કરીને મહારાષ્ટ્ર અને ગુજરાત રાજ્યની અલગ રચના કરી. નવા ગુજરાત રાજ્યનું ઉદ્‌ઘાટન પૂજ્ય રવિશંકર મહારાજના હસ્તે થયું. 1 મે, 1960ના

રોજ મહારાજે સાબરમતી આશ્રમ, અમદાવાદ ખાતે નવા ગુજરાત રાજ્યનો મંગળ પ્રારંભ કરાવી આશીર્વચન પાઠવ્યાં. ગુજરાતના પ્રથમ રાજ્યપાલ તરીકે મહેદી નવાઝ જંગ તથા મુખ્યમંત્રી તરીકે ડૉ. જીવરાજ મહેતાએ કાર્યભાર સંભાળ્યો.

પ્રવૃત્તિ

(1) બૉમ્બે શહેરનું હાલનું નામ મુંબઈ છે. ભારતનાં આવાં અન્ય શહેરો પણ છે, જેનું બીજું નામ હોય તેની યાદી તૈયાર કરો.

(2) હાલનું ગુજરાત રાજ્ય અત્યારે પણ મુંબઈ રાજ્ય હેઠળ હોય તો ?

આટલું જાણો

રવિશંકર મહારાજ

ગુજરાત અને મહારાષ્ટ્ર ભલે અલગ-અલગ રાજ્ય બન્યાં, પણ છેવટે તો આપણે સૌ એક જ ભારતદેશના વાસીઓ છીએ. સર્વ પ્રાંતોના લોકો આપણા દેશબંધુઓ છે. સૌની ભાષાઓ એ આપણી જ ભાષાઓ છે.

આપણે ગાંધીજીના અને સરદારશ્રીના વારસદારો છીએ, એટલે એમણે આપેલા વારસાને શોભાવીએ.

પ્રભુ આપણને ગાંધીમાર્ગે રાજ્ય ચલાવવાની, ધનથી ગરીબ છતાં સંસ્કારોથી ભવ્ય એવા ભારતના સેવકો થવાની શક્તિ અને સદ્બુદ્ધિ આપે એવી શુભ પ્રાર્થના કરીને આપણે નવું પ્રયાણ કરીએ.

- રવિશંકર મહારાજ, સાબરમતી આશ્રમ, અમદાવાદ (1-5-1960)

- ઈ.સ. 2010માં ગુજરાત રાજ્યની સ્થાપનાને 50 વર્ષ પૂર્ણ થતાં આ વર્ષને 'સ્વર્ણિમ ગુજરાત' તરીકે ઊજવવામાં આવ્યું.

ફ્રેન્ચ અને પોર્ટુગીઝ સંસ્થાઓનું ભારતસંઘ સાથે જોડાણ :

26 જાન્યુઆરી, 1950ના રોજ એક સ્વતંત્ર, સાર્વભૌમ રાષ્ટ્ર તરીકે ભારતનો ઉદય થયો, ત્યારે હજુ કેટલાક પ્રદેશો ફ્રેન્ચો અને પોર્ટુગીઝોના કબજા હેઠળ હતા.

1. પૉંડિચેરીનું જોડાણ : પૉંડિચેરી, કરૈકલ (તમિળનાડુ), માહે (કેરળ), યનામ (આંધ્રપ્રદેશ) અને ચંદ્રનગર (પ.બંગાળ) પર ફ્રેન્ચોનો અંકુશ હતો. આ વિસ્તારના લોકોની ઇચ્છા ભારતીય સંઘમાં ભળવાની હતી. એ માટે તેમણે ઉગ્ર ચળવળો ચલાવી. આ સ્વાતંત્ર્ય-ચળવળોને કચડી નાખવાનો પ્રયાસ ફ્રેન્ચોએ કર્યો. 1948માં પૉંડિચેરીમાં એક વિરાટ સભામાં લોકોએ ફ્રેન્ચોને 'હિંદછોડો'નું એલાન આપ્યું. આ પ્રશ્નનું શાંતિમય સમાધાન કરવા ભારત સરકારે ફ્રેન્ચ સરકાર સાથે વાટાઘાટો શરૂ કરી. છેવટે ફ્રેન્ચ સરકાર સહમત થઈ. 31મી ઑક્ટોબર, 1954ના રોજ આ ફ્રેન્ચ વસાહતો ભારતને સુપરત કરવામાં આવી.

2. ગોવા, દીવ, દમણનું જોડાણ : ફ્રેન્ચો કરતાં પોર્ટુગીઝો વધુ જક્કી નીકળ્યા. તેઓ ગોવાને પોર્ટુગીઝ સામ્રાજ્યની પ્રતીષ્ઠાના પ્રતીક રૂપે ગણતા હતા. સમજાવટ અને વાટાઘાટો દ્વારા આ પ્રદેશો ભારતને સોંપી દેવા ભારત સરકારે ખૂબ પ્રયાસો કર્યા. પણ સફળતા ન મળી. આ બાજુ ગોવાને ભારતમાં ભેળવવા માટેનું લોકઆંદોલન જોર પકડવા લાગ્યું. 15 ઑગસ્ટ, 1955ના રોજ યોજાયેલ ગોવામુક્તિ આંદોલન દરમિયાન હજારો લોકોએ ગોવા, દમણ, દીવમાં પ્રવેશવાનો પ્રયાસ કર્યો. તેમાં અથડામણમાં બસો જેટલા સત્યાગ્રહીઓ શહીદ થયા.

સત્યાગ્રહ અને સમજાવટ જેવા ઉપાયો કારગત નહિ નીવડે, એમ માનીને ભારત સરકારે ગોવાને મુક્ત કરવા 'ઑપરેશન વિજય' શરૂ કરવાનો નિર્ણય કર્યો. 17,18 ડિસેમ્બર, 1961ની મધ્યરાત્રિએ જનરલ ચૌધરીના નેતૃત્વ હેઠળ લશ્કરી અભિયાન શરૂ થયું. બીજા દિવસે બપોરે તો અભિયાન પૂર્ણ થયું. ભારતીય દળોએ ગોવા, દીવ અને દમણ કબજે કરીને, ત્યાં ભારતનો રાષ્ટ્રધ્વજ ફરકાવ્યો. આમ, પશ્ચિમી સામ્રાજ્યના રહ્યાસહ્યા અવશેષો પણ ભારતની ધરતી પરથી દૂર થયા.

વિચારો

પોર્ટુગીઝ સામ્રાજ્ય સામે ભારતને શા માટે લશ્કરી કાર્યવાહી કરવી પડી ?

આટલું જાણો

- ઈ.સ. 1961થી 1987 સુધી દીવ, દમણ અને ગોવા કેન્દ્રશાસિત પ્રદેશ રહ્યા.
- 12-8-1987થી ગોવાને રાજ્યનો દરજ્જો મળ્યો.

પ્રવૃત્તિ

(1) ફ્રેન્ચ અને પોર્ટુગીઝ કબજા હેઠળના પ્રદેશોની નકશાપૂર્તિ કરો.
(2) ગોવા, દીવ અને દમણ વચ્ચેનું અંતર નકશાના આધારે પ્રમાણમાપ વડે માપો.

ભારત-પાકિસ્તાન વચ્ચેના સંબંધો :

ભારત સ્વતંત્ર બનતાં જ ભારત-પાકિસ્તાન વચ્ચેના સંબંધો તંગ બન્યા છે. બંને દેશોની સરહદોના સીમાંકન અંગે સમાધાન થયું ન હોવાથી ભારતની સરહદે પાકિસ્તાનની ઘૂસણખોરી ચાલ્યા જ કરે છે. ભારત અને પાકિસ્તાન વચ્ચે કાશ્મીરના પ્રશ્ને ભારે તંગદિલી પ્રવર્તે છે.

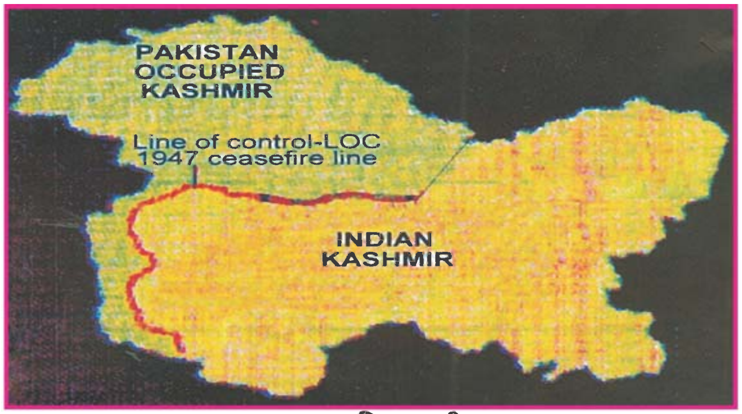

13.2 ભારત-પાકિસ્તાનની સરહદ

ભારત અને પાકિસ્તાન વચ્ચે ઈ.સ. 1948, 1965 અને 1971 એમ ત્રણ વાર યુદ્ધો થયાં છે,

જેમાં દરેક વખતે પાકિસ્તાન હારી ગયું. બંને દેશો વચ્ચે તાશ્કંદ-કરાર અને સિમલા-કરાર થયા. છતાં પાકિસ્તાન એ કરારોનું પાલન કરતું નથી. ઈ.સ. 1999માં જ્યારે પાકિસ્તાની દળો કારગિલ વિસ્તારમાં ઘૂસી આવ્યા ત્યારે નછૂટકે ભારતને લશ્કરી બળનો ઉપયોગ કરવો પડ્યો.

ઈ.સ. 1998માં ભારતે પરમાણુ-પરીક્ષણો કર્યાં. ત્યાર બાદ પાકિસ્તાને પણ પરમાણુ-પરીક્ષણો કર્યાં. આમ, હવે બંને દેશો પરમાણુશસ્ત્રો ધરાવતા દેશો બન્યા છે. સારા સંબંધો બાંધવાની ભારતે જેટલા પ્રમાણમાં ઉત્સુક્તા બતાવી છે, એનો યોગ્ય પ્રતિભાવ પાકિસ્તાને આપ્યો નથી, એ ખેદજનક બાબત છે.

આજનું ભારત :

આઝાદીનાં 64 વર્ષો પછી આપણા દેશની વિકાસયાત્રા કેવી રહી ? બંધારણમાં નક્કી કરેલા આદર્શો આપણે કેટલે અંશે સિદ્ધ કર્યા છે ?

પંચવર્ષીય યોજનાઓના અમલ પછી ભારતમાં ઔદ્યોગિક વિકાસનો સાચા અર્થમાં પ્રારંભ થયો. સુતરાઉ કાપડ, ખાંડ, લોખંડ-પોલાદનો ઉદ્યોગ, ઈજનેરી, રસાયણ, કોલસા ઉદ્યોગ વગેરેનો સારો એવો વિકાસ થયો છે. ઔદ્યોગિક ચીજવસ્તુઓની બાબતમાં આપણે સ્વાવલંબી બન્યા છીએ. આ ઉપરાંત ઈલેક્ટ્રૉનિક્સ તથા ઊર્જા, ખનિજતેલ, કમ્પ્યૂટર, માઈક્રોચિપ્સ, ટેલિકમ્યુનિકેશન, સ્ટીલ, ખાતર, સિમેન્ટ અને પેટ્રોકૅમિકલ્સ જેવા ઉદ્યોગોને પણ વેગ મળ્યો છે.

ઘણાબધા વિદેશી વિવેચકો માનતા હતા કે ભારત એક રાષ્ટ્ર તરીકે વધુ સમય નહિ ટકે. કેટલાક લોકો માનતા હતા કે ભારત લશ્કરી શાસન હેઠળ આવી જશે. પરંતુ આ આશંકાઓ નિર્મૂળ સાબિત થઈ છે. ભારત આજદિન સુધી પ્રજાસત્તાક રાહ પર છે, જે ગૌરવ કરવા લાયક સફળતા છે. અહીંના લોકોની ભાષા અને ધર્મની વિવિધતા રાષ્ટ્રની એકતામાં બાધક બની નથી. ઔદ્યોગિક, વૈજ્ઞાનિક, આંતરમાળખાકીય સુવિધાઓ, કૃષિ અને શૈક્ષણિક વિકાસમાં રાષ્ટ્રે પ્રગતિ સાધી છે.

13.3 મરીનડ્રાઈવ, મુંબઈ અમીરવર્ગનો વસવાટ

13.4 મુંબઈમાં આવેલી ધારાવી દુનિયાની સૌથી મોટી ઝૂંપડપટ્ટીમાંની એક છે.

પરંતુ બીજી બાજુએ તે પણ સાચું છે કે આજે પણ જ્ઞાતિના ભેદભાવ જોવા મળે છે. બંધારણમાં ધર્મનિરપેક્ષતાનો આદર્શ સ્વીકાર્યો હોવા છતાં જુદા-જુદા ધાર્મિક સમૂહો વચ્ચે અથડામણ થાય છે. સૌથી વધુ પરેશાન કરતી બાબત એ છે કે ધનિક અને ગરીબવર્ગ વચ્ચે અંતર સતત વધતું રહ્યું છે. ભારતના અમુક સમૂહને આર્થિક વિકાસનો ઘણો ફાયદો થયો છે. તેઓ આલિશાન મકાનમાં રહે છે. બીજી બાજુ ઘણાબધા લોકો આજે પણ ગરીબીરેખા નીચે જીવે છે. શહેરની ઝૂંપડપટ્ટી વિસ્તારમાં રહેતા ઘણા લોકો પોતાનાં બાળકોને શાળામાં પણ મોકલી શકતાં નથી. મોંઘવારી અને ભ્રષ્ટાચાર અસહ્ય રીતે વધી રહ્યા છે.

આપણું બંધારણ કાયદાની દૃષ્ટિએ બધાને સરખા ગણે છે, પરંતુ વાસ્તવિક જીવનમાં અમુક ભારતીય બીજાની સરખામણીએ વધુ શક્તિશાળી છે. સ્વતંત્રતાના સમયે નક્કી કરેલા આદર્શોની દૃષ્ટિએ જોઈએ, તો ભારતીય લોકશાહી બહુ મોટી સફળતાનો દાવો ન કરી શકે. પરંતુ એ પણ હકીકત છે કે તે નિષ્ફળ પણ નથી.

13.5 મીરાંબહેન

મહાત્મા ગાંધીજીનાં અનુયાયી મીરાંબહેન (મિસ સ્લેડ) :

આર્થિક નીતિઓને કારણે પર્યાવરણ પર પડેલી ખરાબ અસરો પર યોગ્ય ધ્યાન નથી આપવામાં આવ્યું. મીરાંબહેને 1949માં લખ્યું છે કે વિજ્ઞાન અને યંત્રો દ્વારા તેને (માનવતાને) અમુક સમય સુધી ઘણો ફાયદો થઈ શકે છે, પરંતુ અંતે તબાહી જ મળશે. આપણે કુદરતના સંતુલનનો અભ્યાસ કરીને, તેના નિયમો પ્રમાણે જીવન ચલાવવું જોઈએ. ત્યારે જ આપણે સ્વસ્થ અને સભ્ય પ્રજાતિના રૂપમાં જીવતા રહી શકીશું.

વિચારો

શું મીરાંબહેનની આ માન્યતા યોગ્ય હતી કે વિજ્ઞાન અને યંત્રો માનવસભ્યતા માટે મુશ્કેલીઓ ઊભી કરી દેશે ? આ મુદ્દા પર વર્ગમાં ચર્ચા કરો. આ ચર્ચામાં તમે ઔદ્યોગિક પ્રદૂષણ અને જંગલોના વિનાશથી આપણી દુનિયા પર થયેલી અસરો પર પણ વિચારો.

સ્વાધ્યાય

1. નીચેના પ્રશ્નોના જવાબ લખો :

(1) કેન્દ્ર સરકારને રાજ્યોની પુનર્રચના શા માટે કરવી પડી ?

(2) મહાગુજરાત ચળવળ શા માટે શરૂ થઈ ?

(3) ફ્રેન્ચ શાસન હેઠળ ભારતના કયા-કયા વિસ્તાર હતા ?

(4) પોર્ટુગીઝો સામે ભારત સરકારને શા માટે લશ્કરી કાર્યવાહી કરવી પડી ?

(5) ભારતની હાલની મુખ્ય સમસ્યાઓ કઈ-કઈ છે ?

2. યોગ્ય જોડકાં જોડો :

(અ)	(બ)
(1) રાજ્ય પુનર્રચના પંચના અધ્યક્ષ	(1) રવિશંકર મહારાજ
(2) જનતાના ચાચા	(2) ડૉ. જીવરાજ મહેતા
(3) ગુજરાત રાજ્યના ઉદ્‌ઘાટક	(3) મહેદી નવાઝ જંગ
(4) ગુજરાત રાજ્યના પ્રથમ મુખ્યમંત્રી	(4) ઈન્દુલાલ યાજ્ઞિક
(5) ગુજરાત રાજ્યના પ્રથમ રાજ્યપાલ	(5) ફઝલઅલી

3. પ્રોજેક્ટ :

- ભારતનાં વર્તમાન રાજ્યો અને તેમનાં પાટનગર, રાજ્યનો નકશો, તે રાજ્યનું લોકજીવન, તે રાજ્યની વિશેષતા વગેરે માહિતી મેળવી સચિત્ર અહેવાલ તૈયાર કરો.

•